

Ignatusha O.M. Commission in matters of cults at Presidiums of ACEC of RSFSR and CEC of the USSR and her value for Ukraine (1929–1938)

The author analyses the work of the governmental commission in matters of cults, that operated in the USSR from 1929 to 1938. The historical place and contradictory influence on adjusting of state-church relations in Ukraine is studied.

Keywords: *Commission in matters of cults, anti-religious politics, church, religious organizations, clergy, holodomor, totalitarianism.*

УДК: 296.682(477)“1920/1930”

Т. Г. Савчук

ПРАВОСЛАВНЕ ДУХОВЕНСТВО В 1920–1930–Х РР.: МІЖ НАСТАНОВАМИ БІБЛІЇ ТА ВИКЛИКАМИ СТОЛІТТЯ

У статті характеризується моральний дискомфорт православного духовенства, що був викликаний неможливістю повною мірою в умовах радянської модернізації виконувати церковні правила та настанови Біблії.

Ключові слова: православне духовенство, радянська влада, антицерковна політика, моральний дискомфорт.

У вітчизняній історичній науці за останні роки відбулися інституційні та концептуальні зміни суспільствознавчої парадигми, що супроводжується появою нових підходів, виявленням джерельної бази, особливо розсекречених архівних документів і матеріалів, які стали загальнодоступними. Усунення марксистської монометодології сприяло виробленню нових напрямків дослідження. Одним із продуктивних інструментів осягнення історичної дійсності є вивчення повсякденних практик людей, зокрема і в 1920–1930-х рр.

Праці О. Удада містять солідну теоретичну базу для вивчення історії повсякденності [1]. Цінний досвід висвітлення повсякдення Радянської України 1920–1930-х рр. представлено у монографії, підготовленій під керівництвом С. Кульчицького [2].

Публікації О. Акуніна, Н. Бем, М. Борисенка, Ю. Волосника, М. Герасимової, Н. Гогохії, М. Дорошка, Г. Єфіменка, В. Іваненка, І. Іщенко, Г. Капустян, О. Коляструк, Н. Коцур, З. Лихолобової, О. Лукашевича, О. Михайлюка, О. Мовчан, Л. Нізової, О. Сушка, В. Прилуцького є зразками реконструкції повсякденного життя селян, робітників, інтелігенції, підприємців.

Посилена увага в історіографії до повсякденного життя людей в Радянській Україні 1920–1930-х рр. актуалізує звернення до повсякдення православного духовенства. Предметом цієї розвідки обрана проблема, що не отримала спеціального дослідження у вітчизняній історичній науці. У фокус нашої уваги потрапило питання морального комфорту чи дискомфорту духовенства православних конфесій у 1920–1930-х рр.

За словником душевний комфорт визначається як стан внутрішнього спокою, відсутність розладу із собою та зовнішнім світом [3, с.382]. Стан, у якому перебувало духовенство, зовсім не відповідав вищезазначеному визначенню морального комфорту. Влада, що була встановлена в Україні в 1920-х рр., спробувала зробити все для того, щоб духовенство відчувало дискомфорт.

Позбавлення владою священно- та церковнослужителів виборчого права стало причиною відчуженості духовенства у державі. Термін “позбавленці”, що вживався на позначення людей без права виборчого голосу, влучно характеризував правове становище та моральний стан духовенства. Служителі, позбавлені виборчого права, живучи в умовах постійного контролю з боку держави, відчували себе обділеними.

Із зовнішнім оточенням – представниками державних і партійних інституцій, невіруючими людьми – у духовенства намітився розлад у відносинах. Духовні принципи, переконання духовенства були несумісні з пропагованими владою тезами про боротьбу з попом-експлуататором, релігійними забобонами, а наприкінці 1920-х–1930-х рр. – з попом-контрреволюціонером.

Моральний дискомфорт духовенство відчувало навіть у стінах церкви.

Траплялися випадки виникнення неврозу в духовенства після “спілкування” з владою. Так, пригнічення у священника І. Песнячевського з Поділля з’явилося після виклику до міліції та допиту. Ієрей став одержимий манією переслідування, жив із відчуттям постійного стеження [4, с.28]. Служіння в церкві розпочинав тільки після огляду всіх її приміщень, переконавшись у відсутності агентів [4, с.28].

Перелякане, стурбоване постійним стеженням духовенство не відчувало спокою, умиротворення навіть під час богослужіння. Суєтність, захоплення мирськими справами були не сумісні із поведінкою християнського служителя. Відсутність можливості дотримуватися приписів Святого Письма, канонів і

церковних традицій в повній мірі стала однією з головних причин психологічного дискомфорту священнослужителів.

У міру формування тоталітарного режиму, розгортання антицерковної політики перед духовенством поставали нові випробовування. Голова Собору єпископів України Ф. Булдовський у посланні до духовенства та віруючих у 1926 р. порівнював труднощі церкви зі скорботами праведного Йова [5, с.279]. Духовенству все складніше було залишатися на своїх християнських позиціях.

Невпевненість православних служителів у завтрашньому дні, занепокоєння фінансовими справами були обумовлені й незадовільним матеріальним становищем. Войовничо налаштована до церкви влада прагнула позбавити духовенство всіх джерел існування. Цей процес не був одноденним. Він тривав протягом 1920-х рр. і залежав від міцності позицій державно-партійного апарату. Податковий тиск і позбавлення землі значно погіршили матеріальне становище духовенства. Незважаючи на це, підтримка віруючих і широкий релігійних рух давали духовенству сили для продовження своєї суспільно необхідної праці.

З кінця 1920-х рр. посилення податкового тиску зробило незабезпеченість характерною рисою життя всіх категорій духовенства православних церков. Реалії 1930-х рр. – обезкровлення села, закриття церков, переслідування віруючих – позбавили служителів необхідного мінімуму для існування.

Життєві негаразди та бідність морально виснажували духовенство; все важче йому було зберігати вірність християнським засадам. У архівних документах трапляються згадки про сварки між членами кліру, священниками та церковнослужителями, зокрема через розподіл прибутків за виконання треб, житлові проблеми [6, арк.18].

Надмірне завищення прибуткового податку, загальний політичний, моральний тиск змушували духовенство відмовлятися від служби в церкві. За 1927–1928 рр. відмовилися від сану 179 церковнослужителів, за 1928–1929 рр. – 439, за 1929–1930 рр. – близько 2 тисяч [7, с.512].

За таких умов навіть священнослужителі, що вважалися “твердинями православ’я” змушені були відмовлятися від сану. Так, на питання духовенства, що робити після закриття церков, один священник Російської православної церкви з Поділля відповідав: “Я менш за все про це думаю. Беру антиминс у руки і здійснюю богослужіння просто під відкритим небом. Громада існує і священник існує, а забороняти молитися будь-де – ніхто не в змозі” [4, с.65]. Не минуло і двох місяців як ця людина змінила кардинально свої погляди. Сільська рада обклала священника податком у 100 крб. Не маючи грошей і побоюючись опису майна, він подав заяву про відмову від сану.

Ймовірно, окрім оподаткування, влада застосовувала до цього священника й інші методи тиску. Документи фонду Центрального комітету КП(б)У містять численні відомості про конфіскацію майна в духовенства, знущання, насильницьке вигнання священників з їх сіл [8, арк.65].

Духовенство, в тому числі і єпископат, перебувало в атмосфері напруженості, страху. На зламі десятиліть, коли на служителів почали масово вішати ярлики контрреволюціонерів, частина духовенства намагалася себе виправдати перед владою, часто протиставляючи себе нібито антирадянським членам церкви. Для кращої ілюстрації зазначеної вище тези процитуємо заяву архієпископа Й. Оксіюка від 27 листопада 1930 р. про відмову від сану та вихід зі складу Української православної церкви: “З половини 1922 року до цього часу я працював в Українській православної церкві, виконуючи в ній обов’язки єпископа. Процес СВУ виявив, що серед провідного складу в УАПЦ були люди, що намагалися своє перебування в Церкві й саму Церкву використовувати на політичну боротьбу проти Радвлади. Тепер мені стало відомо, що ці люди утворили й довкола моєї особи та імені, всупереч моїй волі та переконанням, атмосферу політичної непевності й ворожих до Радвлади настроїв. Я не хочу й не можу ні на хвилину припустити, щоб я надалі перебував в цій атмосфері і щоб моє ім’я та перебування в Церкві антирадянські елементи могли використовувати в своїх політичних цілях. Тому подаю до відому Відділу культів НКВС, що з цього 27 листопада я припиняю всяке виконання культових обов’язків, знімаю сан єпископа УПЦ й виходжу зі складу її членів” [5, с.141–142].

Намагаючись забезпечити себе, архієпископ не тільки відмовився від виконання культових обов’язків, а й від членства в церкві. Після підписання заяви, за християнськими догмами, Й. Оксіюк вважався відлученим від церкви - “тіла Господнього”.

Газети на рубежі десятиліть рясніють повідомленнями про зняття сану. Часто духовенство вимушено заявляло про хибність релігійного світогляду. Зважаючись на такий крок, служителі показували, що фізичну безпеку вони ставлять вище за власні ідеали.

Практично кожен священнослужитель у ті буремні роки опинявся перед вибором: залишитися в сані чи відмовитися від нього. Священнослужителі радилися, втішали один одного. Приймаючи остаточне рішення, керувалися й Святим Письмом. Моральним кредом духовенства тих часів стає вірш з псалмів: “Хвалитиму Господа, доки живу, співатиму Богу моему, аж поки існую!” [4, с.68].

Священнослужителі у важких життєвих ситуаціях, шукаючи розради, згадували страждання апостолів Павла та Петра, перших християн. Справді, “блукаючі” священники кінця 1920–1930-х рр. нагадували перших християн. Вони, не маючи власного житла, змушені були постійно змінювати місця

проживання. Господаря будинку, в якому винаймав житло священник, обкладали великими податками. Через це не кожен зважувався надати притулок служителю. Священики, що залишалися вірними своєму покликанню, ходили по селах і таємно виконували релігійні обряди. Свої вимушені “переселення з квартири на квартиру, з хати в хату” вони, потішаючи себе, прирівнювали до подорожей апостолів і пророків [4, с.69].

Постійні турботи про життєві потреби значно засмучували священнослужителів. Духовенство розуміло, що в умовах нестачі продуктів харчування, невирішеності житлових проблем неможливо виконувати настанови Біблії на кшталт: “Отож, не журіться, кажучи: Що ми будемо їсти, чи: Що будемо пити, або: У що ми зодягнемось? Бо ж усього того погани шукають; але знає Отець ваш Небесний, що всього того вам потрібно. Шукайте ж найперш Царства Божого й правди Його, а все це вам додасться” [4, с.52].

Важко було через брак їжі, особливо під час Голодомору 1932–1933 рр., чітко слідувати церковним правилам, зокрема щодо організації харчування під час Великого посту [4, с.79].

На заваді вірності духовенства церковним традиціям і встановленим порядкам стояли адміністративні заходи влади, спрямовані на обмеження впливу церкви. Зокрема, заборонялось проведення нічних богослужінь. У такий спосіб влада прагнула подолати релігійність населення. Антирелігійні рішення обмежували священнослужителя у спілкуванні з Богом, не давали можливості у храмі здійснити молитву, послаблювали його духовно. Часто служителі скаржилися керівництву на своє безсилля. Відчуваючи, що земні турботи поглинають їх все більше, священнослужителі клопоталися про збільшення годин для служби, виступали за збереження нічних богослужінь [9, с.386].

У Біблії зазначено: “А Я вам кажу, що кожен, хто пускає дружину свою, крім провини розпустити, той доводить її до перелюбу. І хто з відпущеною побереться, той чинить перелюб” [10]. Не змогло духовенство в повній мірі виконати ці приписи Святого Письма та протистояти новим морально-етичним нормам поведінки. Зокрема, дозвіл на розлучення священнослужителів УАПЦ міг отримати від парафії, окружної церковної ради та єпископа [9, с.374]. Щоправда, це “моральне розкряпачення” турбувало духовенство. З цього приводу Другий всеукраїнський православний церковний собор Української автокефальної православної церкви (УАПЦ) 1927 р. постановив, що священнослужителів, які легковажно ставитимуться до свого подружнього життя братимуть на замітку та заборонятимуть проводити служіння [9, с.374].

Духовенство позбавляли можливості виконувати заповідь, що стосувалася шанування сьомого дня. Траплялося, що в недільні дні, на свята священнослужителів викликали до місцевих органів влади для виконання так званих громадських обов’язків – прибирання вулиць, роботи в полі. Показово, наприклад, як від священників УАПЦ Бабанського району Уманського округу вимагалось “на день Трійці о 4-й годині ранку з’явитись на громадську працю” [5, с.110].

Відчуваючи душевну слабкість служителів, керівництво церков намагалося надати їм моральну допомогу. Неодноразово на з’їздах духовенства всіх православних конфесій лунали заклики до любові, смиренності. Патріарший екзарх всієї України Михаїл (Єрмаков) у посланні до духовенства та віруючих, закликаючи виявляти лояльність до влади, апелював до Святого Письма. Він наголошував, що обов’язок пастирів – улаштування на землі Царства Божого і підготовка християн до наслідування вічного життя. Пояснював, цитуючи апостола Павла, що Царство Боже – це не накопичення одних лише матеріальних благ, це не їжа та питво, а мир і радість [5, с.52]. Показовим є сам підпис митрополита під листом: “Смиренний Митрополит Михаїл Екзарх України” [5, с.54].

На Другому всеукраїнському православному церковному соборі УАПЦ 1927 р. архієпископ М. Пивоварів закликав присутніх “шукати перш за все Царства Божого і правди Його” [9, с.167].

Митрополит М. Борецький УАПЦ на зібранні духовенства зазначав, що протидіяти наступу бездуховності можна лише за умови дотримання Святого Письма. Першоієрарх переконував: “Церква переможе не диспутами й доказами, а євангельським життям” [11, с.265].

І. Павловський – митрополит Української православної церкви, що виникла на основі розгромленої більшовицькою владою УАПЦ, у 1931 р. на пленумі Всеукраїнської церковної ради просив духовенство пам’ятати, що “воля до життя в них самих” [5, с.156]. Тим самим він спонукав присутніх виконувати приписи Біблії, зокрема дотримуватися порад апостола Павла.

На відхід священнослужителів від парафій, постійне переміщення з метою полегшення життя митрополит І. Павловський обурено відреагував і закликав долати випробування та не забувати про своє призначення: “Тікати від труднощів то значить руйнувати лад церковний, знесилювати Церкву. А ще більше треба щоби само духівництво розуміло своє покликання і місце в Церкві й до останнього перемагало всі труднощі” [5, с.167]. Слід відзначити, що згадані вище церковні діячі до останнього залишилися православними служителю.

Таким чином, в результаті політичного, економічного тиску з боку влади священнослужителів опинилися в умовах виживання та переймалися мирськими справами. Духовенство знаходилося на межі балансування між необхідністю виконання настанов Біблії та реаліями життя. Виклики століття – антицерковна політика влади, секуляризація культури, встановлення тоталітарного режиму – не

давали змогу служителям завжди залишатися вірними церковним канонам. Неможливість виконувати настанови Святого Письма в умовах радянської модернізації посилювала моральний дискомфорт православного духовенства.

Джерела та література

1. Удод О. Історія повсякденності: питання методології, історіографії та джерелознавства / Олександр Удод // Актуальні проблеми вітчизняної історії ХХ ст. — К. : Ін-т історії України, 2004. — Т. 2. — С. 286–313.
2. Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921–1928 рр.) : Колективна монографія / Відп. ред. С. В. Кульчицький : В 2 ч. — К. : Інститут історії України НАН України, 2009. — Ч. 1. — 445 с.; Ч. 2. — 382 с.
3. Современный словарь иностранных слов: толкование, словоупотребление, словообразование, этимология / Л.М. Баш, А.В. Боброва и др. Издание 3-е, дополненное. — М. : Цитадель-трейд, 2002. — 960 с.
4. Галевич Дмитро. Незаарештовані листи: Листи священика з України до Німеччини. 1922–1938 / Петро Яницький (упоряд.), Ігор Доманський (упоряд.). — К. : Видав. дім "Козаки", 2001. — 128 с.
5. Ігнатуша О.М. Православні церкви України (20–30-ті рр. ХХ ст.). Джерела з історії: навчальний посібник / Олександр Ігнатуша. — Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2008. — 307 с.
6. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 5, оп. 2, спр. 201, 18 арк.
7. Історія релігій в Україні. Навчальний посібник. — К.: Знання, 1999. — 736 с.
8. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 1, оп. 20, спр. 3185, 131 арк.
9. Другий Всеукраїнський Православний Церковний Собор УАПЦ (17–30 жовтня 1927 року). Документи і матеріали / [упоряд.: С.І. Білокінь, І.М. Преловська, І.М. Старовойтенко]. — К. : Ін-т української археографії; Ін-т історії України, 2007. — 699 с.
10. Біблія. Переклад проф. Івана Огієнка. — К. : Українське біблійне товариство, 2002. — 1378 с.
11. Ігнатуша О.М. Інституційний розкол православної церкви в Україні: генеза і характер (XIX ст. – 30-і рр. ХХ ст.) / Олександр Миколайович Ігнатуша. — Запоріжжя : Поліграф, 2004. — 440 с.

Savchuk T.G. Православное духовенство в 1920–1930-х гг.: между наставлениями Библии и вызовами столетия

В статье характеризуется моральный дискомфорт православного духовенства, который был вызван невозможностью в полной мере в условиях советской модернизации выполнять церковные правила и наставления Библии.

Ключевые слова: православное духовенство, советская власть, антицерковная политика, моральный дискомфорт.

Savchuk T.G. Orthodox clergy in the 1920–1930's.: between the teachings of the Bible and the challenges of the century

The article characterized the moral discomfort of the Orthodox clergy, which was caused by the inability to fully under Soviet modernization of the church to carry out rules and guidance the Bible.

Keywords: Orthodox clergy, the Soviet government, anti-churchpolicy, the moral discomfort.

УДК: 284(477)"19"

Т. В. Грушева

СУСПІЛЬНА ПОЗИЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ ПРОТЕСТАНТІВ У ХХ СТ.

У статті розглядається суспільна позиція пізніх протестантів (євангельських християн-баптистів, п'ятидесятників та адвентистів сьомого дня) в Україні через конкретно-історичне тло еволюції в ХХ ст. Простежуються особливості реакції пізніх протестантів в Україні на модернізаційні процеси ХХ ст.

Ключові слова: пізній протестантизм, державна політика, модернізаційні процеси.

Дослідження проблем, що пов'язані з висвітленням сучасної історії традиційних конфесій, викликані необхідністю об'єктивного аналізу реакції українських пізньопротестантських церков на модернізаційні процеси в історичній ретроспективі й сучасних реаліях, а також розв'язання проблеми поведінки віруючих у сучасних умовах.

Пізні протестанти відносяться до модернізованих форм християнства, хоча більшість із них у інтерпретації Біблії дотримується принципів фундаменталізму. Ці характеристики не тільки не суперечать одна одній у перелічених конфесіях, але й гармонійно співіснують.

Формування ринкових відносин, поширення модерних суспільно-політичних ідей та культурні зрушення ХІХ ст. – це час кристалізації національного типу протестантизму (культурних та психологічних особливостей українських протестантів). Цей період значно зміцнив роль і місце протестантських громад в Україні, які демонстрували повагу до праці, високий рівень грамотності, значиму благодійницьку діяльність, моральну досконалість лідерів руху та інше. Але розвиток конфесій був перерваний впровадженням у життя атеїстичної ідеології періоду радянської України, коли домінуючу роль у духовній сфері країни відіграють негативні соціально-політичні фактори, що